

Mod en Vergangenheitsbewältigung i Rusland?

Mette Skak

Stalinismens epoke er og bliver et sår i det russiske samfund, og hvis Rusland vil videre, må det gøre op med sin fortid

Det officielle Rusland kan ånde lettet op. Sådan da. For man undgik at få Stalin på førstepladsen i den landsdækkende afstemning om, hvem der personificerer Rusland ved afslutningen den 28. dec. 2008. Det drejer sig om en afstemning, som den statslige russiske fjernsynskanal Rossija lancerede midt i 2008 og kaldte *Imja Rossii* (Ruslands navn). Ved den afsluttende opgørelse af resultatet blev vinderen middelalderfyrsten Aleksandr Nevskij, der fra sit hovedkvarter i hansestaden Novgorod bekrigede både svenskerne og de tyske ridderordener. Men Nevskij var tæt forfulgt af Putins favorit Pjotr Stolypin, som Medvedjev gjorde megen stads af i sin frontale af 5. november 2008.

Stolypin var nemlig 'Ruslands Bismarck': en barsk, men samtidig særdeles fremsynet premierminister, der muligvis kunne have reddet Rus-

land fra bolsjevikkerne, hvis ikke han var blevet offer for et attentat i 1911. Ifølge det officielle udfald af afstemningen måtte Stalin nøjes med en bronzemedalje, hvilket er meget heldigt for Ruslands internationale omdømme. Problemet er bare, at Stalin herved overhalede åndsfyrster som Pusjkin og Dostojevskij og naturvidenskabelige pionerer som Mendelejev, ophavsmanden til det periodiske system, samt oplyste enevoldsfyrster som Katarina den Store og Aleksandr II.

Et endnu større problem er, at det længe så ud til, at Stalin ville vinde stort, hvorefter arrangørerne af *Imja Rossii* konkluderede, at der måtte være hackere og *flash mob*-metoder på færde. Der var ingen kontrol med om folk stemte flere gange på nettet, og i august var tallet oppe på 50 mio. afgivne stemmer – dvs. over en tredjedel af Ruslands samlede befolkning!

Derfor besluttede man at begynde på en frisk og indledte samtidig en kampagne for Ruslands seneste zar Nikolaj II. Sidst i september var Aleksandr Nevskij ved denne mænøvre oppe på den førsteplads, hvor han endte (med langt over en halv mio. stemmer), mens Stolypin på det tidspunkt lå nede på en 9. plads. Så det er fristende at tilskrive hans sølvmedalje, at Putin kastede sit lod i vægtskålen for ham som sit bidrag til at redde Rusland fra det rama-skrig, der ville rejse sig, hvis Stalin havde vundet.

Men blandt Ruslands kommunister murreder der i krogene over en stjålen sejr, som de mener burde være gået til Stalin og Lenin. End ikke deres argeste politiske modstandere er trygge ved om resultatet er retvisende for folkestemningen.

Kollektivt hukommelsestab

Sagen er nemlig, at over halvdelen af Ruslands befolkning synes at vurdere årene under Stalin positivt ifølge nye sociologiske undersøgelser. Andelen ser ligefrem ud til at vokse blandt de yngre generationer. Rusland står altså over for et eskalerende kollektivt hukommelsestab, hvad angår erkendelsen af de ufattelige og meningsløse lidelser, som Stalin og de andre bolsjevikker (Lenin!) påførte Rusland og dets naboer.

Dermed være ikke sagt, at russerne i praksis ville trives under en Stalin og ønsker ham tilbage. Nutidens

russere befinder sig simpelt hen et helt andet sted end Stalin-tidens kuede sovjetborgere. Så meget desto mere kan man kun erklære sig enig i, at “uden en bearbejdelse af den sovjetiske ideologiske og politiske arv er det umuligt at etablere en moderne civilisation i Rusland”.

Sådan lyder oplægget til et nyt forsøg på at sætte gang i en seriøs og omfattende *Vergangenheitsbewältigung* i Rusland, som Jeltsin-fonden og forlaget ROSSPEN står bag i samarbejde med den førende anti-stalinistiske NGO *Memorial*, Ruslands menneskeretskommissær Vladimir P. Lukin samt diverse arkiver og historikere. Initiativet bærer navnet *Istorija stalinizma* (Stalinismens historie) og går ud på at udgive 100 digre, men appetitlige værker med analyser af stalinismen skrevet af de førende russiske og internationale Stalin-forskere. De skal gratis rundsendes til ca. tusind hovedbiblioteker og universitetsbiblioteker i det enorme russiske rige i løbet af 2008-2010 for forhåbentlig at skabe en snebold-effekt af indsigt i Stalin-tidens gru.

Den faglige søsætning af initiativet fandt sted i Moskva en weekend sidst i 2008 med en international historiker-kongres – *Istorija stalinizma* – en kongres, som denne artikels forfatter deltog i.

Konferencedeltagerne blev budt velkommen med en varm hilsen fra familien til den nyligt afdøde Aleksandr Solsjenitsyn, som herved posthumt bakkede op om sagen. Den

gode nyhed, som rent videnskabeligt er baggrunden for Stalinismens historie, er den delvise åbning af de sovjetiske arkiver siden 1991. Den dårlige nyhed, der gør dette initiativ nødvendigt, er ifølge konference-materialet de russiske massemediers fordrejede fremstilling af Stalin-årene.

Mediebilledet i Rusland leder tanken hen på *Kratkij Kurs VKP(b)*, den berygtede parti-katekismus fra 1938, eller i bedste fald Krustjovs halvhjertede og forløjede afstalinisering, mener arrangørerne og fortsætter: "I dag søger man nærmest at retfærdiggøre volden mod de mange millioner af sagesløse ofre".

Konferencens arbejde var opdelt i flg. sektioner: (1) det centrale politiske niveau med henblik på det stalinistiske diktators institutioner og metoder; (2) Stalins udenrigspolitik; (3) mennesket under diktaturet sociologisk set; (4) stalinismens politiske økonomi, (5) stalinismen og det nationale spørgsmål samt (6) erindringer om stalinismen. Overordnet var opgaven for konferencen dels at konkretisere hvorom der hersker bred enighed blandt forskerne hjulpet frem af vor tids evidens fra arkiverne, og dels at pege på omstridte spørgsmål og de aspekter af stalinismen, som vi endnu mangler viden om.

Et eksempel på, hvad der hersker konsensus om, fik man gennem Oleg V. Khlevnjuk's indlæg på indlednings-sessionen. Khlevnjuk er tilknyttet det russiske statsarkiv og den

absolut førende ekspert i magtspillet i Politbureauet i 1930'erne, stalinismens mest berygtede årti, hvorfor hans monografi om emnet er oversat til både fransk og engelsk. Han har også udgivet *The History of the Gulag: from Collectivisation to the Great Terror* på Yale University Press omhandlende samme årti og kan derfor anlægge et helhedsperspektiv – altsammen grunden til, at han var udpeget til at have ansvaret for konferencens første og centrale politiske sektion.

Stalins *killing fields*

Khlevnjuk tog bladet fra munden og sagde, at man godt kan glemme alt om terrorens spontane opståen 'nedefra i befolkningen'. Her hentydede han til en tese, der tidligere var populær blandt politologisk inspirerede amerikanske sovjetologer, og som derfor kendes som den revisionistiske Stalin-forskning. Det er folk som J. Arch Getty og Sheila Fitzpatrick – dvs. til dels forskere, som i dag tydeligvis er mindre sikre på revisionismens holdbarhed. Khlevnjuk fortsatte: "Vi kan simpelt hen dokumentere sort på hvidt, at centret – Stalin og kredsen omkring ham – gang på gang beordrede arresterationer og henrettelser i form af menneskekvoter. Om noget er problemet det *overkill* af evidens, vi nu har". Samtidig understregede han, at terroren var særdeles kompleks. Styret opererede med et bredt klavi-

atur af blødere op til særdeles besti-
alske former for undertrykkelse
med alskens varianter af tvangsarbej-
de og forvisninger.

Summa summarum anslår Khlev-
njuk, at ca. 25 mio. mennesker di-
rekte blev ramt af 1930'ernes massi-
ve undertrykkelse, ca. 20 mio. blev
skudt eller døde i utide af de ræd-
selsfulde forhold i Stalins *killing*
fields (ordvalget i en anmeldelse af
Khlevnjuks værk). Når man henreg-
ner nære pårørende som børn, æg-
tefæller og søskende til ofre, som
ofte selv røg med i malstrømmen,
når Khlevnjuk frem til det svimlen-
de tal af i alt 45 mio. ofre for den
Store Terror (1936-1938).

Hertil skal lægges, sagde han, de
mange millioner ofre for sulten i
forbindelse med tvangskollektivise-
ringen, dvs. det som jeg inspireret af
Solsjenitsyn vil kalde for livegenska-
bets genindførelse i 1932-33. Det er
et folkemord, der i Ukraine kendes
som Holodomor og som alene der
havde mellem 2,2 og 4-5 mio. døde,
ja, nogle anslår hele 6-7 mio. døde
svarende til Holocaust. Årene 1932-
33 var uden tvivl særskilt rædselsful-
de, hvis man var så uheldig at være
bosat i Ukraine, men man skal ikke
glemme, at det sovjetiske livegen-
skab krævede dødsofre i millionklas-
sen i det russiske kerneland, i Kasak-
stan og flere andre steder. Det var
den udbredte holdning på konfe-
rencen, når det brandaktuelle spørgs-
mål om Holodomor blev bragt op af
de tilstedeværende ukrainere.

“Det var politisk sult i og med, at
styret nægtede at organisere nød-
hjælp for netop at knuse modstan-
den” tordnede Khlevnjuk og sigtede
til modstanden mod livegenskabet i
de dengang nydannede kolhoser og
statsbrug. Hans umisforståelige ud-
fald mod revisionismen fik formelig
den lille spinkle Sheila Fitzpatrick,
der ligesom ham var indbudt som
indleder på konferencen, til at
skrumpe yderligere på sin stol.
Khlevnjuk præciserede: “Styret brug-
te kampagner som en måde at mobi-
lisere apparatet på, ind imellem
modkampagner, og Stalin kunne ud-
vise fleksibilitet”. Men kommando-
vejen var hele tiden oppefra og ned,
forstod man, for det var og blev Sta-
lins personlige diktatur.

Det forhindrede ikke Stalin i af og
til at tildele sine kampfæller en vis
administrativ autonomi, men navn-
lig i hans sidste år blev han overor-
dentlig egenrådig. Det er ikke tilfæl-
digt, at han har lagt navn til perio-
den, for stalinismen var et unikt po-
litisk system, der trængte ind over-
alt, sagde Khlevnjuk og tilsluttede
sig hermed den tidligere så forkæet-
rede totalitarisme-teori. “Autonome
samfundsprocesser var ukendte for
Stalin, derfor holder det ikke vand
at anse 1920'erne og 1930'erne for
en modernisering”. Med disse ord
stedte Khlevnjuk revisionismen til
hvile – og det med en ekstra mave-
puster: “Stalins kamp mod nazismen
var heller ikke oprigtig, blot et nyt,
smart legitimeringsgrundlag.”

Kort sagt er stalinismens totalitære og folkemorderiske træk et emne, der nu er enighed om i forskningen. Ingen, heller ikke førnævnte Fitzpatrick, anfægtede Khlevnjuks analyse, og det skyldes ikke, at det var en tandløs forsamling, han stod overfor. Tværtimod gik bølgerne ofte højt, ikke mindst da Ruslands oplysningsminister optrådte i panelet og blev krævet til ansvar for de nye historielærebøgers slet skjulte lovprisning af Stalin. Enigheden blandt historikerne gælder de grundlæggende mekanismer i stalinismen som politisk system, hvorimod der altid vil være debat og usikkerhed om, hvor mange millioner, der omkom i utide som følge af terror og folkemord. Her står Khlevnjuks tal bestemt ikke uimodsagt.

Så vidt de uhyrlige indre forhold i Sovjetunionen under Stalin.

Stalins revolutionsræson

De udenrigspolitiske eksperter betone, at det særegne ved Stalins ageren uden for Sovjetunionen var hans fravær af kontrol over de internationale omgivelser. Dette 'anti-totalitære' grundvilkår fremtvang en vis forsigtighed og pragmatisme hos alle sovjetiske beslutningstagere, men derfor skal man ikke overdrive Stalins forsigtighed eller hans evne til at undgå fejl.

Navnlig skal man ikke se bort fra hans ideologiske dagsorden: hans åbenlyse ønske om at fremme den

bolsjevikiske sag gennem kommunistiske magtovertagelser rundt omkring, dvs. det, som jeg kalder hans *revolutionsræson* parallelt til det velkendte begreb statsræson om staters rent pragmatiske interesse i sikre grænser, økonomisk og militær styrke, voksende folketal osv.

Flere indlæg var således helliget den bizarre, konspirative internationale organisation Komintern, som Lenin grundlagde og Stalin videreførte som 'verdensrevolutionens generalstab' – altså en Blekingegadebande af globalt tilsnit. Ganske vist spillede Komintern en mere sekundær og selvmodsigende rolle i 1930'erne og 1940'erne, men Komintern-kenderen Mikhail M. Narinskij sagde om Stalins Tysklandspolitik i 1930'erne, at organisationen hele vejen igennem var et vigtigt instrument for ham. Men samtidig sørgede han for at holde Politbureauet i ro i forbindelse med Hitlers aggressive verbale udfald mod Sovjetunionen på de årlige partidage i Nürnberg. Denne tvetydighed var udtryk for et generelt dobbeltspil fra Stalins side: at modarbejde fascismen gennem kollektiv sikkerhed og på samme tid at holde alle døre åbne til Nazi-Tyskland, forklarede Narinskij.

Tråden blev taget op af Vladislav M. Zubok kendt for bogen *Inside the Kremlin's Cold War*, som han skrev sammen med Pleshakov. Det er bestemt ikke nogen dårlig bog, men den rammer lidt skævt med sin tese

om, at den kolde krig ikke var noget, Stalin ønskede.

På denne konference havde Zubok en noget anden tolkning af Stalins adfærd ved krigens afslutning i 1945. Ifølge ham vejrede den Røde Hærs officerer morgenluft i takt med, at de fordrev de slagne tyske styrker. De var besjælet af en art dekabrist-etik som var de arvtagere til de aristokratiske oprørere fra december 1825 (*dekabr* = december på russisk), sagde han.

Men dekabristerne var ikke demokrater med vor tids målestok – censur var en selvfølge for dem. På tilsvarende vis videreførte de sejrberusede sovjetiske officerer zarismens imperialistiske mentalitet. Ja, faktisk var der kun to holdninger i den sovjetiske elite pr. 1945: retroende bolsjevikker og gammelimperialister (fx topdiplomaterne Maksim M. Litvinov og Ivan M. Majskij), mente Zubok.

Pointen i hans foredrag var skellet mellem eliten og det folkelige niveau i det sovjetiske samfund, hvoraf sidstnævnte hellere end gerne havde set venskabet med USA udviklet, understregede Zubok. Her kan jeg indskyde, at det sovjetiske folkedyb ligefrem gik og dagdrømte om, hvordan Roosevelt og Churchill ville presse bolsjevikkerne til at give børnene friheden tilbage.

Det ved vi takket være den danske Stalin-forsker Erik Kulavig (se bogen *Det røde tyranni*, s. 228). Zubok fortsatte: "For at styre uden om det fol-

kelige pres for en liberalisering gjorde Stalin fælles sag med den ikke-bolsjevikkiske, men imperialistisk tænkende nomenklatura".

Det kom til udtryk i Iran-krisen i begyndelsen af 1946, hvor Stalin korrekt havde opfanget de kaukasiske aseriers ønske om et Storaserbajdsjan på Irans bekostning og kunne udnytte Moskva-elitens instinktive opbakning til forehavendet. På samme måde med den samtidige Tyrkiet-krise, der havde oprettelsen af et Storarmenien på Tyrkiets bekostning som skjult dagsorden, hvor Zubok yderligere kan påvise opbakning til planen blandt armenierne i USA.

Dog led begge disse udenrigspolitiske eventyr skibbrud og førte til den kolde krig. Men Stalins egen imperialisme og spilloen på sine omgivelsers ditto var lidt af en rød tråd for hele konferencen. Her har vi vist meget af forklaringen på, hvorfor den nuværende russiske ledelse er så tvetunget angående Stalin: dens egen udenrigspolitik over for det post-sovjetiske nære udland har en rem af huden.

Stalins bestandige dobbeltspil var parret med hans intelligens og kom til udtryk i en lumsk udspikulerethed – *kovarnost*' på russisk; et andet ord, der dukkede op igen og igen i diskussionerne. Det er baggrunden for uenigheden blandt konferencens russiske eksperter om sovjetiseringen af Østeuropa.

Stridens æble er, om Stalin hand-

lede ud fra en masterplan; i givet fald om den gik ud på overalt og direkte at styre mod kommunistiske magtovertagelser. Altså en strid om dybden af Stalins egen revolutionsræson som katalysator for udviklingen i efterkrigstidens Europa. En strid, der temmelig civiliseret og mest som en service for os udefrakommende blev udspillet for åbent tæppe. Kombattanterne var Balkan-eksperten Leonid Gibianskij over for Østeruropa-generalisten Tatjana V. Volokitina og Tjekkosllovakiet-eksperten Galina P. Murasjko, alle tre mangeårige kolleger på Institut for Slavistik under Ruslands Videnskaberne Akademi.

Gibianskij holder på, at det faktisk giver mening at tale om sovjetisering, altså tvangsmæssig indførelse af den sovjetiske samfundsmode helt tilbage fra midten af 1940'erne, selv om Stalin af taktiske grunde i de første efterkrigsår valgte at camouflere sin politik ved at kræve brede koalitionsregeringer med egentlige kommunister anbragt diskret på få, men vigtige ministerposter.

Volokitina & Co. derimod lægger vægt på, at de østeuropæiske kommunister ofte var mere stalinistiske end Stalin selv. Endvidere lægger Volokitina vægt på, at udviklingen overalt var præget af lokale forhold såsom den autoritære arv fra Habsburgeriget og de totalitære tilbøjeligheder, som forarmelsen af befolkningerne i kølvandet på verdenskrigen skabte i Øst- og Centraleuropa.

Komintern

Hendes og Murasjkos argument har meget for sig, men så alligevel ikke mener jeg, da det lægger et misvisende stort ansvar for Stalin-tidens systematiske skred mod sovjetisering og eskalerende brutalitet på alle mulige andre aktører end føreren selv. Om ikke andet havde Stalins afsindige terror inden for organisationen Komintern i 1930'erne gjort dem, der var så heldige at overleve, til superloyale, proaktive udførere af hans 'ordrer'.

Alene denne overlevelsesmekanisme gør, at man roligt kan anse nedlæggelsen af Komintern i 1943 for spil for galleriet. I øvrigt undlod Volokitina & Co. at nævne tilstedeværelsen af den Røde Hær som oplagt forklaring på mysteriet om, hvordan lande med for det meste aldeles ubetydelige kommunistpartier så pludseligt kunne 'træde i karakter' som folkedemokratiske kloner af Sovjetunionen.

Kina-eksperten Aleksandr V. Pantsov bidrog med oplysningen om, at hans forskning i kilder fra kinesiske og sovjetiske arkiver viser, at det slet ikke var Mao, men Stalin selv, der var ophav til begrebet 'det nye demokrati', dvs. den kinesiske udgave af folkedemokrati-konceptet, der skulle sløre kommunisternes magtovertagelse.

Videre var det bestemt ikke nogen tilfældighed og notorisk vildledende, at Komintern-agenten Ho Chi

Minhs uafhængighedserklæring på vegne af Vietnam fra 1945 citerede den amerikanske uafhængighedserklæring, insisterede Pantsov. Eller som en anden Komintern-veteran, den senere østtyske leder Walter Ulbricht sagde til sine kammerater på vej hjem fra eksil i Moskva til Berlin i maj 1945: *“Es muss demokratisch aussehen, aber wir müssen alles in der Hand halten”!*

Konferencen bød også på arkivfund, der rækker ved etablerede forestillinger om Stalin og kaster lys over hans dunkle sidste år ved magten. Her vil jeg fremhæve professor Mark Kramer fra Harvards Davis Center for Russian and Eurasian Studies, ved hvis mellemkomst jeg kom med til Moskva. Han udfordrer de revisionistiske forskere på feltet Stalins udenrigspolitik, som vil forklare alt med Stalins statsræson, og som fremstiller ham som en defensivt motiveret, forsigtig aktør, der blot ikke havde andre udveje end fx Molotov-Ribbentrop-traktaten i 1939 med det berygtede hemmelige tillæg.

Denne revisionistisk-realistiske skole repræsenteres på nogenlunde fornuftig vis af folk som Jonathan Haslam og på mere verdensjern vis af folk som Geoffrey Roberts, der har skrevet den temmelig skandaløse *Stalin's Wars* (2006). Det er en bog om perioden 1939-1953, som blandt andet forbigår, at Koreakrigen var en krig, som Stalin slap løs. Det afslører jo Stalin som en storpo-

litisk gambler i klasse med Khruštjov, som mistede magten pga. sit ansvar for Cubakrisen.

Stalin og Tito

Kramer beskrev den sovjetiske militærpolitik i tiden før og efter Koreakrigens udbrud frem til Stalins død, en periode, der var præget af Stalins vrede over Jugoslaviens Tito, der brød med Sovjetunionen i 1948. Oprustningen i såvel Sovjetunionen som dens små østeuropæiske vassalstater gik fuldstændig amok efter januar 1951, hvor Stalin havde et hemmeligt fire dage langt topmøde med de østeuropæiske ledere, hvor han udstedte meget specifikke ordre til dem.

I løbet af 2-3 år skulle de have moderne og kampklare hære på sammenlagt 1,2 mio. mand suppleret af en 2 mio. mand stor mobiliseringsstyrke og mindst en jagerdivison pr. land. Samtidig fordobledes Sovjethæren i årene 1952-53 og nåede op på 5,6 mio. mand, dvs. langt over niveauet ved Anden Verdenskrigs udbrud. Hensigten med denne oprustning forbliver uklar, understregede Kramer – Stalin døde før den efter planen skulle udfoldes, nemlig pr. 1953-54 – men de synlige forberedelser havde fokus på Jugoslaviens naboer: fx Rumænien evakuerede civile langs vestgrænsen.

Da NATO endnu var militært svagt og Tysklands oprustning heller ikke plagede ham, er det svært at

kalde hans forehavende for defensivt begrundet. Kramer mente, at Stalin ønskede at have muligheden for en omfattende straffeaktion mod Jugoslavien, men ville ikke udelukke, at han spekulerede i at koble et modtræk fra NATOs side med at udløse en storkrig, hvor han kunne få overtaget – og altså gennem krig skabe en revolutionær situation, vil jeg tilføje.

De amerikanske efterretningskilder fra dengang, som Kramers skriftlige analyse bygger på, bedømte det sådan: “Disse handlinger er muligvis blot led i en mere omfattende indsats fra Sovjet-blokkens side, som drejer sig om at gøre klar (‘gear up’) til en øst-vestkrig i Europa”. Ikke en synderligt beroligende vurdering.

Trods gåden om, hvad Stalin egentligt pønsede på, føjer Kramers bidrag sig logisk til et andet opsigtsvækkende bidrag af den polsk-tyske historiker Bogdan Musial: *Kampplatz Deutschland. Stalins Kriegspläne gegen den Westen* (anmeldt af Niels Bo Poulsen i *Weekendavisen*/Bøger nr. 28, 11. juli 2008). Hos Musial er Stalin ikke nogen forsigtigpeter, der nødtigt ragede uklar med stormagterne, men en offensiv strateg, hvis lejlighedsvis ‘defensive linje’ blot handlede om at time opgøret optimalt.

Som sagt var konferencens hovedformål ikke stalinisme-forskningen i sig selv, men at give impulser til et evidensbaseret – altså kildemæssigt

dokumenteret – opgør med Ruslands stalinistiske fortid. Om det så rent faktisk vil komme i gang, er der selvfølgelig ingen garanti for, og jeg kan da godt have min tvivl.

Men uden sådanne initiativer kommer Rusland ingen vegne, derfor er det af helt uvurdelig betydning, at den slags finder sted. At stalinismens epoke er og bliver et sår i det russiske samfund gav menneskeretskommissæren Vladimir P. Lukin et indblik i ved at gå ind på sin egen historie.

Som udenrigspolitikere i Jeltsin-årene var han noget brysk, men her var han såre menneskelig. Ligesom andre paneldeltagere fordømte han Stalin som en *sukin syn*, dvs. et svin eller ‘a son of a bitch’, men et, som forskningen er nødt til at beskæftige sig med. Selv var han født i 1937, hvor faren sad i fængsel – ikke fordi han var en stor fisk, han var blot *rajkom*, lokal partikommissær, ligesom Lukins mor. Hun blev ikke arresteret, nok fordi de ikke ville have hele det lokale partiapparat til at bryde sammen, mente Lukin. Hvad faren angik, forelå der ingen anklage.

“Med andre ord blev han blot offer, fordi der forelå en kvote for arrestationer”.

Mette Skak er lektor i Statskundskab på Aarhus Universitet og forsker i projektet: Revolution by Stealth. On the Fake Dissolution of the Comintern and the Onset of the Cold War.